

УДК: 37.035.6-057.884

Мельничук Л. Б., к.пед.н., доцент (Міжнародного економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

***Анотація.** Статтю присвячено проблемі громадянського виховання молодших школярів. Розглянуто пріоритетні форми і методи громадянського виховання у навчально-виховній роботі, проаналізовано їх можливості в контексті досліджуваної проблеми.*

***Ключові слова:** громадянське виховання, навчально-виховна робота, молодші школярі, форми і методи громадянського виховання.*

***Аннотация.** Статья посвящена проблеме гражданского воспитания младших школьников. Рассмотрены приоритетные формы и методы гражданского воспитания в учебно-воспитательной работе, проанализированы их возможности в контексте исследуемой проблемы.*

***Ключевые слова:** гражданское воспитание, учебно-воспитательная работа, младшие школьники, формы и методы гражданского воспитания.*

***Annotation.** The article is devoted to the problem of the civil education of junior schoolchildren. The priority forms and methods of the civil education in studying process are considered; the possibilities of their usage in the context of the investigated scientific problem are analyzed.*

***Key words:** civil feelings, civil education, person's civil upbringing, educational activity, junior schoolchildren, diagnostics of the civil upbringing.*

Побудова нового громадянського, демократичного, гуманного та правового суспільства, орієнтованого на високі національні й загальнолюдські цінності, набуває актуальності в стратегії сучасної української освіти. З огляду на сказане вище актуальними є наукове обґрунтування і практичне забезпечення нової, за своєю сутністю, системи громадянського виховання, мета якого – сформувати в учнів комплекс громадянських якостей, глибоке розуміння ними належності до українського народу, до своєї Батьківщини, внутрішню потребу й готовність відстоювати та захищати її інтереси, реалізовувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення Української держави. Отже, громадянське виховання нерозривно пов'язане з відродженням нації, демократизацією та гуманізацією суспільства, поглибленням самоуправління народу.

У документах Верховної Ради України, “Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ ст.)”, «Концепції національного виховання», «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті» обґрунтовано необхідність удосконалення громадянського виховання учнівської молоді. Цілеспрямованої роботи з громадянського виховання учнів вимагає і закон України «Про освіту», де чітко сформульовано завдання виховання підростаючого покоління.

У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначено, що актуальність громадянського виховання особистості в сучасному українському суспільстві значною мірою зумовлюється потребою державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити усім громадянам рівні можливості для розвитку і застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення суб’єктивно привабливих і водночас соціально значущих цілей як умови реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби у самовизначенні та самоствердженні.

Посилення виховної функції освіти, формування громадянськості, працелюбності, моральності, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави, поваги до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, відданості їй, примноження традицій свого народу окреслено одним із стратегічних завдань державної політики в галузі освіти.

У цьому контексті загальноосвітня школа першого ступеня виконує роль фундаменту, на якому будується вся система громадянського виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам’яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається учням у цей період навчання і виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в школі першого ступеня особистісні якості, а також знання, вміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання підлітків, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадської та професійної діяльності дорослої людини.

Аналіз наукової та методичної літератури засвідчує, що процес громадянського виховання підростаючого покоління широко і різнобічно обґрунтований в теорії і практиці. Зокрема, у вітчизняній педагогіці вперше до теми громадянського виховання звернувся В. Сухомлинський, педагогічні ідеї якого стали орієнтиром для створення ефективних технологій виховання громадянськості школярів й на сучасному етапі. В педагогічній спадщині Г. Ващенко, А. Макаренка, С. Русової, К. Ушинського охарактеризовано основний зміст громадянського виховання дітей в школі та його національні ознаки.

Педагогічні основи морального та правового виховання учнівської молоді, наукові підходи до виховання суспільно-активної особистості

школяра в сучасних умовах розроблено в дослідженнях Н. Бібік, І. Зязюна, В. Кременя. Історичну ретроспективу, ґрунтовний педагогічний аналіз потреб та можливостей громадянського виховання в період становлення української державності розробили П. Ігнатенко та В. Поплужний.

Проблему формування громадянськості як провідної риси особистості досліджено О. Докукіною, М. Задерихіною, Л. Канишевською, Н. Косаревою, В. Мазаєм, Л. Пономаренко. Напрями розвитку громадянських цінностей у молоді обґрунтовано у працях Л. Бойко, І. Бондаренко, М. Боришевського, Л. Крицької та Н. Чернухи.

На багатоаспектність й інтеграційність громадянського виховання вказано дослідниками: Н. Алігвабовим, Т. Більгільдієвою, І. Валєєвим, О. Волжиною, К. Гаджієвим та В. Мушинським.

Детальному аналізу педагогічних засад функціонування громадянської освіти та виховання у вітчизняній шкільній практиці присвячено дослідження Н. Дерев'янка, Ю. Завалєвського, В. Іової, О. Киричук, Н. Косаревої, В. Кузя, Т. Мальцевої, В. Оржєхівського, А. Розенберга, І. Тараненко, О. Сухомлинської та К. Чорної.

Проте, аналіз наукових джерел з обґрунтування означеної проблеми дає змогу зробити висновок, що сфера наукових досліджень з громадянського виховання обмежена середньою і старшою ланкою загальноосвітньої школи. Проблема громадянського виховання молодших школярів не була предметом спеціального дослідження.

Метою цієї статті є розкриття змісту громадянського виховання молоді, обґрунтування пріоритетних форм та методів його організації.

Проведений нами аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що зміст громадянського виховання учнів у школах включає в себе взаємопов'язану діяльність вчителів і учнів з метою засвоєння системи знань, спрямованих на формування і розвиток громадянських почуттів і відповідних ним рис поведінки, а саме: любові до Батьківщини, відданості їй, активної праці на благо Вітчизни, примноження традицій свого народу, бережливого ставлення до історичних пам'яток, традицій, звичаїв рідної України, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави, мужності, готовності захищати Батьківщину; дружби з іншими народами; поваги до звичаїв, культури інших країн і народів, прагнення до співробітництва з ними.

При цьому, аналіз шкільної практики засвідчує, що успішність виховних впливів з метою виховання громадянськості молодших школярів залежить від умілого використання педагогами традиційних та інтерактивних методів.

Методи громадянського виховання – це напрями і способи діяльності вихователів і вихованців з метою формування громадянської позиції молодших школярів.

З урахуванням логіки нашого дослідження, сукупність методів громадянського виховання диференційовано на дві групи: традиційні й інтерактивні (рис. 1).

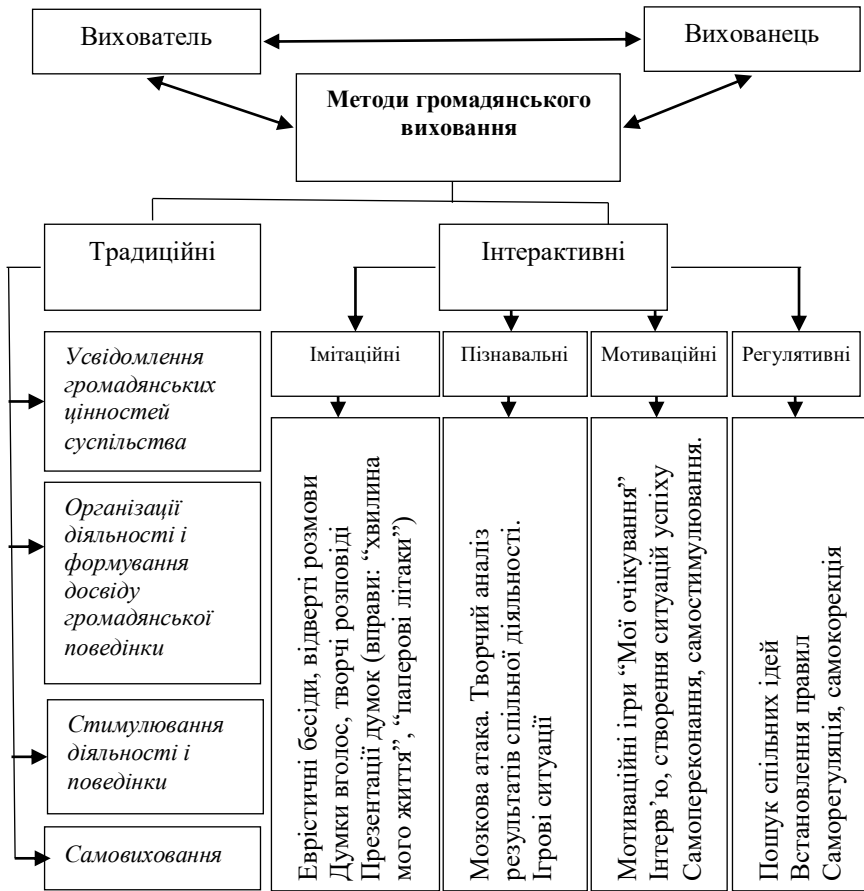

Рис. 1. Методи громадянського виховання молодших школярів

Здійснений аналіз педагогічного досвіду Б. Бричка, Н. Волкової, М. Євтуха, Н. Мойсеюк, М. Скрипника, М. Ярмаченка дає підстави стверджувати, що єдиної класифікації методів виховання не існує через різноманітні підходи до їхнього розгляду, тлумачення та характеристики.

Однак, можна виділити такі основні групи методів громадянського виховання молодших школярів: перша група – *методи усвідомлення громадянських цінностей суспільства*. Загальною особливістю методів цієї групи є вербальність, оскільки їх джерелом виступає слово.

За допомогою змістовного й емоційно забарвленого роз'яснення педагога молодші школярі усвідомлюють сутність громадянських цінностей, осмислюють їх, виявляють емоційно-ціннісні ставлення до них, що в кінцевому результаті сприяє формуванню переконань, громадянської позиції особистості. Другим призначенням цієї групи методів є осмислення й оцінка вихованнями власного життєвого досвіду, мотивації своїх дій і вчинків. До цієї групи методів відносяться: бесіда, розповідь, диспут, переконання, навіювання, приклад.

Комунікативний вплив учителя на громадянську сферу учнів цілеспрямовано та регульовано здійснюється в основному шляхом використання таких методів: переконання, навіювання, наслідування, метод прикладу (переважно їх називають соціально-психологічними методами). Бесіда є одним з найважливіших методів виховної роботи з громадянського виховання, яку організовує і проводить учитель із метою поглиблення і перевірки уявлень учнів щодо окремих суспільно-політичних питань, прищеплення їм любові до Батьківщини. Впливаючи на почуття школярів, бесіда допомагає їм зрозуміти смисл і сутність суспільно-політичних подій, які відбуваються в державі, внутрішню та зовнішню політику України, її роль у суспільному житті народів світу [1].

Проведення виховних бесід громадянського спрямування сприяє формуванню почуттів пошани до історичного минулого нашого народу, вихованню благородства, щирості, громадянської свідомості, гідності, патріотизму. Однією з класифікацій типів бесід громадянської спрямованості є така:

– перша група – бесіди, в яких розкриваються конституційні засади громадянського виховання, історичне минуле українського народу, його звичаї і традиції. Для бесід цього напрямку можна запропонувати такі теми, як: «Твої права, дитино. Сторінками Конвенції про права дитини», «Символи і символіка української держави», «Історія козацтва, його культура і традиції», «Видатні українські військові командири, вчені, художники, композитори, митці»;

– друга група – бесіди, які виховують школярів у дусі патріотизму, довіри і дружби між народами (теми: «Вітчизно моя, Україно!», «Ми любимо тебе, наша Україно», «Народи України – за мир», «Мій рідний край – земля моїх батьків» тощо);

– третя група – бесіди, які охоплюють питання виховання моральних якостей, любові до своєї держави – України (теми: «Праця – обов'язок кожної людини», «Щоб в серці жила Батьківщина» та ін.).

Оцінка ефективності бесіди визначається досягненням поставленої мети, проявом зацікавленості, інтересу, активної участі учнів у процесі бесіди, етикою взаємостосунків [1, с. 13].

Як засвідчили результати наших досліджень, крім бесіди, у громадянському виховання молодших школярів ефективним методом роботи є розповідь, оскільки вона передусім використовується у виховній роботі з дітьми молодшого шкільного віку. Розповідь слугує засобом поповнення знань моралі, вироблення в учнів правильних моральних понять. Крім того, така форма роботи дає змогу збагатити моральний досвід школярів прикладом моральної поведінки інших людей, а також застосовувати позитивний приклад у вихованні.

Наступним ефективним методом у громадянському вихованні школярів є диспут – метод виховання, який передбачає зіткнення різних, інколи прямо протилежних точок зору. Зазвичай диспути проводять у середніх і старших класах на моральні, правові та політичні теми, що хвилюють молодь. Але ми переконані, що елементи диспуту потрібно запроваджувати і в початкових класах, обговорюючи наступні проблеми – «Мій найкращий друг – телевізор», «Комп'ютерні ігри – «за» і «проти», «Книжка чи кінофільм – що краще?».

Таким чином, методи усвідомлення громадянських цінностей суспільства є своєрідним діалогом між вчителем і вихованцем, в процесі якого здійснюється обмін думками, ідеями, цінностями.

У формуванні позитивного досвіду громадянської поведінки особистості, її переконань, ставлень до навколишньої дійсності вирішальну роль відіграє діяльність. У зв'язку з цим важливим у громадянському вихованні молодших школярів є використання *методів організації діяльності і формування досвіду громадянської поведінки*. У психолого-педагогічних дослідженнях (Н. Волкова, Т. Григорчук, В. Іова, Л. Красномовець Н. Мойсеюк) запропоновані та обґрунтовані такі методи, як тренування, привчання, прогнозування, ситуації вільного вибору, які базуються на практичній діяльності вихованців.

Тренування – метод формування необхідних якостей особистості шляхом багаторазового повторення дій і вчинків учнів [2, с. 469]. Для цього у початковій школі тренування як загальний метод виховання доцільно використовувати для вирішення різноманітних завдань громадянського виховання: формування патріотизму, громадянськості, громадянської відповідальності, працелюбності, милосердя, культури поведінки та ін.

Наступним методом організації діяльності і формування досвіду громадянської поведінки є привчання. За трактуванням Н. Волкової, привчання – це метод, який забезпечує організацію планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми громадянської поведінки. Методи тренування і привчання,

на її думку, взаємопов'язані, оскільки спрямовані на засвоєння школярами соціального досвіду, формування у них системи вмій і навичок: «практика свідчить, що особистість швидко засвоює норми і правила поведінки в суспільстві, але в конкретній діяльності діти відчують значні труднощі через брак умій і навичок» [3, с. 144]. Погоджуючись з цією думкою, зазначимо, що у громадянському вихованні вчителям початкових класів потрібно використовувати систему доцільних вправ, спрямованих на створення виховних ситуацій громадянського спрямування, які мають конкретний життєвий зміст.

При цьому, для становлення досвіду громадянської поведінки молодшого школяра надзвичайно важливо, щоб дитина могла діяти не лише відповідно до вимоги педагога, в межах його конкретного доручення, а й самостійно, мобілізуючи свої знання, почуття, волю, звички, цінності. З цією метою педагогам слід використовувати ситуацію вільного вибору – метод виховання, що моделює момент реального життя, в якому виявляється і підлягає випробуванню на стійкість система вже сформованих позитивних дій, вчинків, ставлень.

Ситуації вільного вибору спонукають молодшого школяра пригадати свій досвід поведінки в аналогічних ситуаціях, проаналізувати його наслідки і одночасно прогнозувати наслідки вибору, який необхідно здійснити. Прийняття остаточного рішення викликає сильне емоційне переживання, оскільки учень бере на себе відповідальність за вибір. Ситуації вільного вибору можуть довго і стабільно визначати спрямованість поведінки і діяльності вихованця.

Наступна група методів – *методи стимулювання діяльності й поведінки* (Н. Волкова [3], Н. Мойсеюк [2]). У своїй сукупності ці методи покликані регулювати, коригувати і стимулювати діяльність та поведінку вихованців. Найефективнішими серед них вважається гра, змагання, заохочення і покарання.

Гра – один з видів діяльності дитини, що полягає у відтворенні дій дорослих і стосунків між ними. Педагогічні ігри диференціюються відповідно до педагогічної спрямованості: дидактичні (організують у процесі навчання), творчі педагогічні (розроблені педагогом з метою досягнення конкретних виховних завдань) [4].

Змагання – це метод спрямування природної потреби учнів у суперництві й пріоритеті на виховання потрібних їм і суспільству якостей. Він забезпечує випробування школярем своїх здібностей, відчуття товариської взаємодопомоги, передбачає облік і порівняння результатів діяльності, заохочення її учасників, сприяє розвитку громадянських якостей молодшого школяра, спонукає до наслідування загальноприйнятих норм поведінки [4, с.12].

Заохочення – метод вираження громадянської позитивної оцінки поведінки і діяльності вихованців. Дія заохочення полягає у збудженні позитивних емоцій, саме тому воно вселяє впевненість, створює добрий настрій, підвищує відповідальність.

Покарання – це метод педагогічного впливу, який має попереджувати небажані вчинки, гальмувати їх, викликати почуття провини перед собою та іншими людьми. Покарання має бути гуманним, таким, що не ображає людську гідність, ґрунтуватися на добродушності педагога і повазі до особистості дитини. Воно має викликати в учня переживання, почуття провини, докори сумління, прагнення змінити поведінку, підвищувати його відповідальність за власну поведінку, зміцнювати дисциплінованість, розвивати неприйняття негативного, здатність протистояти негідним бажанням [5, с. 175].

З народження дитина поступово залучається до складного процесу соціологізації – оволодіває певною сумою соціального досвіду, усвідомлює себе як особистість. Під впливом різноманітних потреб у неї виникає прагнення до самовдосконалення, яке використовує соціально-психологічний механізм самовиховання. Самовиховання це систематична і цілеспрямована діяльність особистості, орієнтована на формування і вдосконалення її позитивних якостей та подолання негативних.

Актуальним є також дослідження В. Іової, Т. Люріної, які стверджують, що сьгодні виховний процес має переходити на становлення в особистості механізму саморегуляції на основі віри і почуття обов'язку, що потребує від педагогів нового підходу до технології реалізації концепції формування вільного громадянина, творчого, активного, здатного вирішувати завдання, які забезпечать поступ нації. За умов особистісно орієнтованого підходу до виховання, особистість школяра визначається відповідним рівнем вихованості, навчальної компетентності, комунікативними вміннями, духовними орієнтирами та цінностями, активною громадянською і соціальною позицією. На їхню думку, такий підхід в організації виховної діяльності потребує від учителя введення інноваційних технологій, однією з яких є моделювання інтерактивних форм та методів громадянського виховання [6, с. 11-12].

Інтерактивні методи, як правило, припускають моделювання реальних життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем, рольові ігри. Тим самим означені методи якнайбільше сприяють формуванню навичок і умінь, виробленню цінностей, створюють атмосферу співробітництва, взаємодії, дозволяють стати педагогові дійсним лідером, а не ментором-адміністратором.

Аналіз педагогічних досліджень дає змогу класифікувати такі інтерактивні методи виховання:

1. Імітаційні – методи діалогічної взаємодії учасників виховання з метою обміну матеріальними та духовними цінностями («Моє ім'я», «Перше знайомство», «Хвилина мого життя», «Паперові літаки» та ін.).

2. Пізнавальні – методи пізнавальної взаємодії (діалогу) учасників з метою отримання нових знань, їх систематизації, творчого вдосконалення професійних вмінь і навичок («Від А до Я», мозкова атака, ігрові ситуації).

3. Мотиваційні – методи діалогічної взаємодії учасників виховного процесу, за допомогою яких кожен визначає власну позицію у ставленні до способів діяльності групи, окремих учасників, вчителя, самого себе («Мої очікування», «Самооцінка», «Лист до самого себе», «Інтерв'ю»).

4. Регулятивні – методи, завдяки яким встановлюються та приймаються певні правила діалогічної взаємодії учасників виховання («Виробимо правила», «Рахуймо разом») [7, с. 56].

Однак, класифікація названих методів є досить умовною, оскільки жоден з них не є універсальним, оптимальність виховного процесу досягається через комплексне і системне застосування всіх означених методів, які можуть частково переплітатися і взаємодоповнюватися. Тому, вважаємо за доцільне зазначити, що провідне місце у виховному процесі посідає використання таких форм виховання громадянськості молодших школярів, що передбачають добровільний вибір особистістю поведінки, котра відповідає таким важливим категоріям, як обов'язок, ініціативність, дисциплінованість, самостійність, вимогливість, принциповість, активність.

Серед форм виховної роботи з громадянського виховання молодших школярів у навчальній діяльності слід виділити такі: відкриті та інтегровані уроки, різні форми роботи з книгою, написання творів на громадянську тематику, розгадування кросвордів, пісенні конкурси, ігри, розваги та ін.

За нашим висновком, крім традиційних занять, значним виховним потенціалом у громадянському вихованні молодших школярів володіють і нестандартні уроки, особливість яких полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке б викликало зацікавлення в учнів, сприяло їхньому оптимальному розвитку й вихованню. Порівняно із звичайним заняттям, нестандартний урок максимально стимулює пізнавальну самостійність, творчу активність та ініціативу школярів. У цьому контексті нами подано наступну класифікацію нестандартних уроків: уроки-змагання (вікторини, конкурси, уроки-аукціони, уроки типу КВК); уроки громадського огляду знань (уроки-заліки, консультації, уроки взаємного навчання); уроки комунікативної спрямованості (уроки-диспути, конференції, телеуроки); театралізовані уроки (виконання ролей за сценарієм, імітація певної діяльності); уроки-подорожі, мандрівки; уроки милування природою.

Початкова школа володіє широкими можливостями щодо громадянського виховання молодих поколінь. Цю проблему покликана вирішувати як система навчальних предметів, так і позакласна діяльність.

У цьому контексті зазначимо, що громадянське виховання повинне стати серцевиною усієї діяльності школи як у процесі навчання, так і позакласній роботі. Його ефективність залежить, насамперед, від реального визнання педагогами особистості учня як головної мети виховання, найважливішого пріоритету, найбільшої цінності суспільства.

Позакласна робота регламентована менше, ніж навчальна діяльність, що дає можливість варіювати її зміст, організаційні форми і методи.

Як засвідчують результати багатьох досліджень, у позакласній виховній роботі ефективними формами організації громадянського виховання учнів початкових класів є такі: виховні години; історичне віконце; традиційні та родинні свята; словникова скринька; фольклорний віночок; бабусина казка; козацькі забави; вікторини; конкурси національних страв, пісні, танцю, одягу; конкурси малюнків, виробів із природного матеріалу; клубні заняття; навчально-пізнавальні екскурсії до обласного краєзнавчого музею та ін.

Кожна із зазначених форм має свої особливості як за змістом, так і за технологією проведення. Водночас їх об'єднує спільна мета виховання громадянських, патріотичних та гуманістичних рис характеру; формування колективізму, практичних організаторських навичок та умінь, активної життєвої позиції. Але найефективнішим засобом емоційного впливу на формування громадянських якостей молодших школярів є *уроки громадянськості* - система навчально-виховних заходів громадянського спрямування, які можна здійснювати вчителями і вихователями як на уроках, так і в позакласній виховній роботі.

Серед завдань уроків громадянськості визначимо такі [7, с. 57]:

- розвивати почуття ідентифікації себе з українським народом;
- виховувати любов до свого народу й України;
- формувати повагу до державної мови, символіки, національних святинь;
- поглиблювати свідоме засвоєння учнями знань, які сприяють розвитку когнітивного компонента громадянськості;
- стимулювати розвиток громадянських якостей молодших школярів.

У громадянському вихованні молодших школярів у позакласній виховній роботі важливу роль відіграють шкільні самодіяльні клуби. Вони розглядаються як одна з найбільш дієвих форм організації дозвілля дітей. Шкільний самодіяльний клуб – це об'єднання учнів для спільного відпочинку, дозвілля і спілкування, які пов'язані з найрізноманітнішими інтересами учнів – політичними, науковими, художніми, спортивними, котрі спрямовані на формування глибоко переконаної особистості.

Отже, при правильній організації, клубні об'єднання спрямовані на формування у молодших школярів досвіду громадянської поведінки.

Ще одним із дієвих засобів громадянського виховання молодших школярів є краєзнавча робота. Як свідчить практика роботи початкової школи, безпосереднє ознайомлення молодших школярів з історичними і

пам'ятними місцями рідного краю, з його природою, видатними людьми, участь школярів у походах і екскурсіях, збір та оформлення матеріалів про героїв та їх подвиги, зустрічі з ветеранами, обговорення книг про визначні історичні події – все це сприяє вихованню громадянськості молодших школярів. Отже, саме через краєзнавство формуються системні уявлення молодших школярів про рідний край, історико-культурне середовище, відновлюються зв'язки між ландшафтом, рослинним і тваринним світом та людиною, яка, спілкуючись із цим світом, інтегрується в нього, уособлює себе як його невід'ємна частина.

Результати проведених досліджень засвідчили, що вивчення місцевих краєзнавчих моментів минулого і теперішнього, районів, заводів, фабрик, комбінатів, викликає пізнавальний інтерес у дітей та глибоку повагу до історичного минулого. Адже не можна стати справжнім громадянином своєї країни, не знаючи її минулого, не вивчаючи її історії. З огляду на це вчителям початкових класів необхідно надавати особливу увагу вивченню місцевого краю, історії міста, школи, навколишніх підприємств, міст і сіл. Розпочинати цю роботу доцільно із зустрічей, записів бесід з ветеранами та героями праці, учасниками Великої вітчизняної війни, видатними особистостями.

На формування громадянських якостей особливий вплив має участь дітей у козацькому русі, котрий має свою ідейно-наукову й організаційно-практичну основу. Це знайшло відображення в концепції “Українська козацька педагогіка”, в якій обґрунтовано шляхи залучення учнів до джерел козацької духовності, відродження традицій, звичаїв і обрядів українського народу [7, с. 57]. Серед напрямів відродження виховних традицій козацької педагогіки нами визначено наступні: поширення знань про національно-визвольний рух, вивчення фольклорних джерел, історичних документів про козацький рух. Серед форм цієї роботи Ю.Завалевський виділяє посвяту молодших школярів в козачата, заняття в клубах “Січ”, “Пласт”, “Еней”. Особлива увага в цих об'єднаннях і гуртах приділяється фізичній та психофізичній підготовці.

Реалізація у громадянському вихованні діяльнісного підходу дає змогу визначити такої форми виховної діяльності у цьому контексті:

1. Пізнавальна діяльність: усний журнал, вікторина «Що? Де? Коли?», вечір розгаданих і нерозгаданих таємниць, тиждень шкільної науки, психологічний практикум «Будь вихованим учнем», серія класних годин «Цікаві люди науки», «За сторінками книги», олімпіада, турнір знавців, виставка, інтелектуально-творчі ігри, бібліографічні огляди, мандрівка «У світ книги», альманах, круглий стіл тощо.

2. Ціннісно-орієнтована діяльність: зустрічі в літературній (театральній, музичній) вітальні, конкурси-посвяти, ювілейні творчі вечори, відвідування

меморіальних музеїв, класні години, бесіди, розповіді на морально-етичні теми, години цікавих зустрічей, інформаційні години за різними рубриками.

3. Трудова діяльність: робота з оформлення класних кімнат, чергування у класі (школі), обладнання спортивних майданчиків, прикрашання приміщення до свята, представлення (захист) професій, турнір умільців, виставка технічної творчості, тиждень ремесел, озеленення пришкольної ділянки тощо.

4. Художньо-творча діяльність: новорічний (осінній, весняний) бал, вечір художньої самодіяльності, естетичний театр, літературно-художня композиція, вечір авторської пісні, випуск літературного альманаху, музична (літературна) вітальня, відвідування театру, кіно, диспут, виставка учнівських художніх творів.

5. Суспільно корисна діяльність: школа активу, збір лікарських трав, акції милосердя, свято гри та іграшки, шефство над ветеранами.

6. Спортивно-оздоровча діяльність: спортивні олімпіади, спартакіади, військово-спортивні ігри, туристичні походи, спортивні змагання, оформлення літопису спортивних досягнень, свято «День здоров'я», «День бігуна», «Веселі старты», «Вечір комічних естафет», «Малі олімпійські ігри», усний журнал «Спортивний калейдоскоп», «Школа здорового способу життя», спортивна естафета «Тато, мама і я – спортивна сім'я».

7. Діяльність вільного спілкування: вечір авторської пісні, концерт «Алло, ми шукаємо таланти», заходи «Творча людино, відгукнись», «День іменинника», «Сюрприз дружби», «Давайте познайомимось», вечір поезії, психологічні ігри, тренінги тощо.

На підставі наведеного можна визначити такі пріоритетні форми громадянського виховання молодших школярів:

- запровадження окремих навчальних курсів та дисциплін;
- інтегрування елементів громадянської освіти та виховання у зміст сучасних шкільних предметів початкової школи;
- організація позакласної виховної роботи в напрямі формування громадянськості молодших школярів;
- демократизація шкільного життя, впровадження системи учнівського самоврядування.

Застосування наведених форм та методів громадянського виховання покликане формувати в особистості когнітивні, нормативні та поведінкові норми, що включають в себе вироблення умінь міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему з усіх аспектів; робити власні висновки, брати участь у громадському житті, набувати вміння та навичок адаптації до нових суспільних відносин адекватної орієнтації; захищати свої інтереси, поважати інтереси та права інших, самореалізуватися.

Аналіз опрацьованих джерел з громадянського виховання школярів, визначення методів та форм його реалізації дає підстави для висновку, що громадянське виховання молодших школярів це інтегративний педагогічний процес, спрямований на засвоєння учнями системи громадянських знань, формування в них комплексу громадянських якостей, глибокого розуміння ними належності до українського народу, до своєї Батьківщини, створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожної дитини.

Окреслення нами форм та методів громадянського виховання, зрозуміло, не може претендувати на вичерпне розв'язання цієї проблеми. Вона залишається актуальною і вимагає подальшої розробки ряду важливих аспектів, до яких належать визначення пріоритетних напрямів громадянського виховання молодших школярів у позашкільному виховному просторі; педагогічне обґрунтування організаційного, навчального, методичного і матеріально-технічного забезпечення громадянського виховання молодших школярів, здійснення спеціальної підготовки вчителів початкових класів з метою підвищення їхньої педагогічної компетентності з проблем громадянського виховання та підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з цієї проблеми.

Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навч.-метод. посіб. / [П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька]. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с. **2.** Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – [2-е вид.]– К., 2009. – 650 с. **3.** Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с. **4.** Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / [упор. Л. Галіцина]. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с. **5.** Кобзар Б. С. Виховання громадянськості як інтегральної якості особистості в умовах соціально-реабілітаційного центру / Кобзар Б. С., Постовойтов Є. П. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2000. – 225 с. **6.** Іова В. Ю. Формування громадянської культури особистості: навч.-метод. посіб. / Іова В. Ю., Люріна Т. І. – Кам'янець - Подільський: Абетка, 2003. – 172 с. **7.** Момотюк Л. Б. Уроки громадянськості як одна з форм громадянського виховання молодших школярів / Л. Б. Момотюк // Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій школі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль, 2006. – С. 56-59.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.